

מדוע לא נשנו הלכות חנוכה במשנה?*

ראשי פרקים

- א. תשובת "טעמי המנהגים"
  - ב. שלילת יחוס תשובה זו לחתם סופר
  - ג. טענות היסטוריות לשלילת תשובת "טעמי המנהגים"
    1. נס חנוכה לא קשור לחטא, אם היה כזה
    2. חכמי התקופה תמכו בקביעת ימי החנוכה
    3. רבי לא ביטל את ימי החנוכה
    4. רבי עצמו צאצא בית דוד מצד נקבות בלבד
  - ד. טענות נוספות נגד תשובת "טעמי המנהגים"
    1. סידור המשנה עבודה של רבים במשך שנים רבות
    2. רבי לא השמיט לגמרי את חנוכה
    3. רבי קדוש ובעל מידות היה
  - ה. תשובות אחרות לשאלת היעדרה של חנוכה מהמשנה
    1. השמטת נס חנוכה – אילוף מדיני
    2. דיני חנוכה כבר ערוכים במגילת תענית
- בביאור מקורה חמנה של הפרשנות העברית למגילת תענית
3. דיני חנוכה היו ידועים וברורים לכל
- ו. סיכום

א. תשובת "טעמי המנהגים"

בספר "טעמי המנהגים" (עמ' שס"ה) מובא: "טעם שנס חנוכה לא נזכר כלל במשנה, לפי שרבינו הקדוש מסדר המשנה היה מזרע דוד המלך ע"ה, ונס חנוכה נעשה על ידי בית החשמונאים, שתפסו המלוכה ולא היו מזרע דוד, וזה הרע לרבינו הקדוש, ובכתבו המשנה על פי רוח הקודש נשמט הנס מחיבורו.

"טעם" זה אשר, כפי שיבואר להלן, אין לו טעם ואין לו ריח - קפצו עליו ממעטי הדמות, המתאמצים לראות ולהראות את הראשונים כבני אדם על כל חולשותיהם, והם מסבירים דברים

* נדפס בספר "צניף מלוכה" (עמ' 177-182).

כפשוטם. מתוך שרבי יהודה הנשיא - הצאצא לבית דוד עינו היתה צרה בתפארת בית החשמונאים הכהנים, אשר תפסו את כתר המלכות, על כן השמיט את פרטי הלכות חנוכה מהמשנה - "מצא בעל חוב מקום לגבות את חובו" (עפ"י בראשית רבה פה. ב.).

ב. שלילת יחוס תשובה זו לחתם סופר

והנה ב"טעמי המנהגים" שכתבו מה שכתבו בתום לב, הם תולים עצמם באילן גדול, הלא הוא קדוש ד' מרן החת"ס סופר זצ"ל, ומביאים את ה"טעם" בשמו (מבלי לציין את המקור). ברם, לא ראינוהו ולא מצאנוהו בשום ספר מספריו, לא בתשובותיו ולא בדרשותיו, לא בחידושויו על התורה וגם לא בחידושויו למסכת שבת - שמקום מכובד נתייחד בהם לסוגיות חנוכה. אלא גילינו אותו בספר של אחד מנכדיו, המוסר דברים אלה כתורה שבעל פה (שרא ליה מאריה!), אבל כאמור אין לזה רמז בתורתו שבכתב, כי אכן טעם זה הוא "כחמץ לשינים וכעשן לעינים" (משלי י. כו). וחס ושלום שפה קדוש של רבן של ישראל יאמר דבר זה, דבר מוזר ביותר מכל הבחינות, נטול כל בסיס מבחינה היסטורית, מופרך לגמרי מבחינה הגיונית. ולפי פרשנותם של אלה המייחסים לרבינו הקדוש מידת צרות עין - הרי גם זה חמור מאד מבחינת אמונתנו אמונת חכמים ברבינו מסדר המשנה, שזכה לתואר **קדוש** (ואף בספר "טעמי המנהגים" הזיכרו תואר זה וכני"ל - המעי').

אמנם חטא בית חשמונאי כלפי בית דוד מבואר באריכות בפירושו הרמב"ן על הפסוק "לא יסור שבט מיהודה" (בראשית מט. י.). והוא קובע שהם נענשו על אשר "עברו על צוואת הזקן" (יעקב אבינו). אולם אין לזה שום קשר עם מעמדם של ימי חנוכה, והרמב"ן שהוא הראשון העומד במפורש על החטא הזה של בית חשמונאי, הוא גם הראשון המאדיר את עיצומם של ימי חנוכה. ובפירושו לפרשת בהעלותך (במדבר ת. ב) הוא מביא אסמכתא מדברי חז"ל, שחגיגת נס חנוכה בהדלקת הנרות נעוצה בהבטחה אלקית עתיקה שניתנה לאבי משפחת הכהונה, לאהרון הכהן, כבר בימי החנוכה הראשונה של כל שבטי ישראל, חנוכת המשכן, חנוכת המזבח.

יש להניח אפוא כי מרן החת"ס סופר ז"ל, אשר כידוע חיבב מאד את דברי פירושו של הרמב"ן על התורה, ודאי עסק בדברי הרמב"ן בפרשת ויחי, אולם זכר ודאי גם את דברי הרמב"ן בפרשת בהעלותך, ובשום פנים לא אמר מה שנמסר בשמו, כפי שיבואר להלן.¹

1 וראוי להעיר שנראה כי להרמב"ם דעת אחרת בנושא זה, ומלשונו בראש הלכות חנוכה ניתן להסיק, שאין הוא רואה פגם כלשהו בהעמדת מלך מן הכהנים באותה תקופה, שהרי מלבד ציון עובדת הישועה, הוא מבליט את חידוש המלכות ומדגיש את צד הכהונה שבה: "וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים והרגום (ליוונים) והושיעו ישראל מידם, והעמידו מלך מן הכהנים, וחזרה מלכות לישראל".

ובפשטות נראה שלא היה אז מועמד מתאים מזרע בית-דוד אשר יצלה למלוכה, אשר יקבל העם עליו ברצון את עול מלכותו, את מרות הנהגתו.

ונראה שזוהי גם דעת רש"י ז"ל, שכך ניתן ללמוד מלשונו פירושו בשני מקומות: בזכריה ט', ט"ז: "כי אבני נזר מתנוססות על אדמתו - כי הכהנים בני חשמונאים המתפארים באבני נזר, בסורי חושן ואפוד, יהיו מתנוססים בנסיים על אדמתו"; ובדניאל י"א, כ: "ועמד על כנו מעביר-נוגש הדר מלכות", ופירש"י: "ויתחזק על בסיסו בהר המודעית מתתיהו בן יוחנן המעביר נוגש-יון מעל ישראל וגו', והוא הדר מלכות בישראל, כי שר וגבור יהיה הוא וכל זרעו אחריו בני החשמונאים". ולהלן שם פסוק כ"ב "חרעות השטף ישטפו וגו', וגם נגיד בריית פ"י: "גם מלך ישראל שיכרות עמם (עם הדומים) ברית, גם הוא סופו שישטף".

ג. טענות היסטוריות לשלילת תשובת "טעמי המנהגים"

1. נס חנוכה לא קשור לחטא, אם היה כזה

אשר לבחינה ההיסטורית - נס חנוכה קרה בשנת השלישית למרד החשמונאים, בזמן שאיש עדיין לא פגע ולא נגע במלכות בית דוד, שלא היתה קיימת, ואף כעבור שנים, כשהוכרז על מינויו של שמעון כראש ההנהגה הלאומית, נהגו בזהירות, והצהירו שהוא רק נשיא, וקבעו מיד לוח נחושת על עמוד בהר ציון, ובו נאמר שמינוי זה אינו אלא "עד יקום נביא אמת". היינו הדגשה-הבלטה ברורה שאין זה אלא מינוי זמני, ארעי, ורק כעבור שוב שני דורות, היה זה יהודה אריסטובלוס שלקח לעצמו את תואר המלכות. איזו אשמה ישנה אפוא בנס חנוכה על חטא שנעשה כעבור דורות? - "בנים אכלו בוסר ושיני אבות תקהינה"? (עפ"י ירמיה לא, כח)

[נראה בהרחבה במחקרו המקיף של פרופ' גדליה אלון ז"ל "ההשכיחה האומה וחכמיה את החשמונאים" (מחקרים בתולדות ישראל" - תל אביב תשי"ז - עמ' 15-25)].

2. חכמי התקופה תמכו בקביעת ימי החנוכה

אם היה מקום לערעור על בית דין של חשמונאי אשר "קבעום (לימי החנוכה) ועשאו ימים טובים" (שבת כא, ב) בגלל החטא האמור, הרי מהאי טעמא כבר הלל הזקן סב סבו של רבינו הקדוש צריך היה לשלול את עניין החנוכה, ומדוע נתגלתה מורת-רוח זו כלפי חנוכה רק אצל רבינו הקדוש, אשר "הוא שביעי להלל, מזרע המלוכה מצד אמו של הלל, משפטיה בן אביטל אשת דוד המלך" (אגרת רב שריא גאון)? והרי הלל הזקן שנתמנה כנשיא ישראל, כוח היה בידו לקרב ולרחק? והנה ראינו שבית הלל לא רק שלא שללו את ימי החנוכה אלא עוד היו ממדריכי "המהדרין מן המהדרין" וקבעו שגם בנרות חנוכה "מעלין בקודש ולא מורדין" ובכל יום "מוסיף והולך" (שבת שס). ולא עוד אלא שמצינו ב"הלכות גדולות", הלכות סופרים, שזקני בית הלל חברו יחד עם זקני בית שמאי וכתבו "מגילת בית חשמונאי", והיא מגילת נס חנוכה. משמע כי לא רק שלא היה להם שום ערעור נגד תקפו של נס, אלא שעוד ניסו להחדירו ולהאדירו במגילה מיוחדת, במעין דוגמא של מגילת אסתר. איך, איפוא, יעלה על הדעת שכעבור שבעה דורות יבוא אחד מצאצאי הלל, אחד מנאמני בית הלל, ויהרהר אחרי מעשי אבותיו ורבותיו הגדולים?

ומצינו ששאלה זו מופיעה בפי המגיד למרן הבית יוסף ז"ל: "ותו אמאי בבית שני מלכו כהניא?" ותשובתו היא: "וכיוון דחזו שלא הוה שלימו בההוא זמנא, ומסאבו (סומאת יון) אתקיף, אסמיכו דימלכו כהני קדישי, בגין לאמשכא חוט של חסד, דהא כהן איהו איש-החסד, וכיוון דהוא מלך, אישתכח דמייחד למלכות קדישא בחסד" ("מגיד מיריס", פרשת מקץ).

והסבר שונה מקובלנו מפי כתבו של מהר"ל מפראג ז"ל: "ותראה כאשר נבנה הבית השני וחזרו להם הבית, לא חזרה להם מלכות-בית-דוד... חה למעלות מלכות-בית-דוד, שלא היה כדאי להיות מלכות-בית-דוד זורח עד לעתיד" ("נצח ישראל" פרק י"ח).

ולדיעה זו כיוון הגר"י קמנצקי ז"ל: "אולי מטעם זה לא עמדו חכמי ישראל, בימי בית-חשמונאי, על מינוי מלך מבית דוד, שכן - לדעתם - העמדת מלך מרע המלוכה, עם כל גינוני המלכות, היתה באותה שעה בניגוד לרוח-המקום, שכן כיוון מלכות-בית-דוד הוא מרכיב חיובי בתהליך הגאולה, ורצו להבליט שעדיין אין הגאולה שלמה, וטרם הגיעה שעתה" ("אורייתא" קובץ י"ד - בין המצרים - נתניה תשד"ם, עמ' קמ"ג-ד').

3. רבי לא ביטל את ימי החנוכה

ואם מבחינת עומקה של הלכה, היה רבינו הקדוש מגיע לידי מסקנה שחטא זה של תפיסת המלכות אח"כ על ידי צאצאי בית חשמונאי, מטיל פגם רטרואקטיבי בכל העניין של קביעת ימי חנוכה, ושבגלל פגם זה מן הראוי להעביר את ימי החנוכה מן העולם ולא ייזכרו ולא ייפקדו עוד, דומה שהיה "רב גובריה" (יבמות קד, א) וכוח מספיק היה בידו לשכנע את חבריו שיש לבטל את ימי החנוכה, ולקבוע שדינם כדין שאר ימי מגילת תענית, שהחליטו חכמי הדור, שלאחר חורבן בית שני שיש לבטלם ("בטלה מגילת תענית" - דאש השנה י"ח ב) בגלל החורבן והצרות שבאו אחריהם. כי אם ביטלו כמה וכמה ימי מועד הרשומים במגילת תענית שאינם קשורים כלל במקדש, על אחת כמה וכמה שיכלו לבטל את ימי חנוכה שעיקרן קשור בנס המנורה שבמקדש. ואף על פי שנתייחדו ימים אלו בזה שקבעו בהם מצות הדלקת נרות, הרי כבר אמר אביי (שם) "ותיבטיל איהי (חנוכה) ותיבטל מצותה". משמע שעקרונותיה היה כח ביד חכמים לבטל גם מצות בית דין של חשמונאי זו. וגם רב יוסף המסביר שמשום כך לא ביטלו את ימי חנוכה "דמיפרסם ניסא" (שם), ופירש"י (ד"ה דמפורסם) "והחזיקו בו כשל תורה ולא נכון לבטלו", אינו שולל אפוא את אפשרות הביטול, אלא כמו שמסיים רש"י "ולא נכון לבטלו". והרי מצינו (שם) שנמצאו חכמים "שגזרו תענית בחנוכה", ויכול היה רבינו הקדוש להסתמך עליהם אם היה גם הוא סבור שיש לבטלו.

4. רבי עצמו צאצא בית דוד מצד נקבות בלבד

ולבר מן הדין, לא רבינו הקדוש, רבי יהודה הנשיא, יכול היה לבוא בתרעומת על החשמונאים על שלא התחשבו ב"צוואת הזקן" - יעקב אבינו - שציווה "לא יסור שבט מיהודה", שהרי כל עיקר זכותו כנשיא מבחינת ירושת אבותיו, שהיתה מבוססת על היותו מצאצאי בית דוד, אינה אלא מצד הנקבות ולא מצד הזכרים. כמפורש בירושלמי כלאים (ט, ג, הובא בתוס' סנהדרין ה, א ד"ה דהכא שבט), שכך אמר רבי ברוב ענוותנותו "אי סליק רב חונא ריש גלותא להכא, אנא מותיב ליה לעיל מיניי... דהוא מן דכריא ואנא מן נוקבתא" ו"משפחת אם אינה קרויה משפחה" (בבא בתרא קט, ב). ועוד, כבר כתב הרמב"ם בפירוש המשניות למס' סנהדרין (הקדמה לפרק חלק, היסוד השנים עשר), "שאין מלך לישראל אלא מבית דוד ומזרע שלמה בלבד", ולפי זה אין לרבינו הקדוש שם זכות שהרי הוא מצאצאי אביטל אשת דוד ולא של בת שבע ושלמה בנה (כתובות ס"ב, ב). שמא תאמר, סוף סוף אף הוא בא משבט יהודה, ברם על טענה זו שפיר משיבים החשמונאים ואומרים: אם זהו הייחוס שלך, הרי אף אנו מיוחסים כמוך, שהרי תחילתה של משפחת הכהונה זיקת אם ישירה לה לשבט יהודה - אשת אהרון הכהן, הלא היא אלישבע אחות נחשון, נשיא שבט יהודה, ומה לך אפוא כי תלין עלינו?!

ד. טענות נוספות נגד תשובת "טעמי המנהגים"

1. סידור המשנה - עבודה של רבים במשך שנים רבות

מבחינה הגיונית - המילים "נשמט הנס מחיבורו" הם חסרי הגיון לגמרי, וגם הקידומת המסבירה של המילים "על פי רוח הקודש" אין בכוחה להוציא אותם מידי המוזרות שבהם. שהרי

כאן גם הבן התם שואל: האם סידור המשנה נעשה בחטף על ידי איש אחד בין פסח לעצרת שבחפזו נשמט ממנו נס חנוכה, ולא זכר לפרט את הלכותיו (אעפ"י שזכר יפה את עצם ימי החנוכה, ובמסכת ראש השנה פרק א' משנה ג' מופיעה אצלו חנוכה ברשימת המועדים ששלוחי בית דין יוצאים להודיע על תאריכם המדויק "על כסלו מפני חנוכה...")? - וכיצד הופיע סדר מועד כשהוא במצב של "חסורי מיחסרא", "שנשמטו" ממנו הלכות חנוכה, בה בשעה שלימי פורים הוקדשה מסכת שלמה, מסכת "מגילה"?

הכל יודעים: סידור המשנה נמשך שנים, ובעבודת הריכוז והסידור המופלאה לקחו חלק גדולי ישראל, כמו שכותב הרמב"ם: "רבינו הקדוש - קיבץ כל השמועות וכל הדינים... וחיבר מהכל ספר המשנה... וישב כל ימיו הוא ובית דינו ולימדו המשנה ברבים, ואלו הם גדולי החכמים שהיו בבית דינו של רבינו הקדוש... ועמדו במדרשו" (הקדמה ל"יד החזקה"). ובמשך כל השנים הללו נשמרו דיני ימי חנוכה כהלכה, רבינו הקדוש וכל חכמי ישראל הדליקו נרות חנוכה מדי שנה בשנה ובירכו עליהם בשם ובמלכות - והיו ודאי "מהדרין מן המהדרין" - ואלבא דבית הלל - ואיזה "רוח קודש" היה בכוחו לגרום לרבי ולכל חבריו, "שנשמט הנס" מהם ולא זכרו כלל להכניס הלכות חנוכה במשנה?

2. רבי לא השמיט לגמרי את חנוכה

עד כאן שאלת הבן התם, והבן החכם מוסיף ושואל: "איזה רווח יצא לו ל"רוח הקודש" מהשמטה זאת? מה נפשך, אם דעת עליון היא שחנוכה היא מיותרת לגמרי, הרי - כאמור לעיל - יכלה לחזק את רוחו של רבי לבטלה מכל וכל, כשאר ימי "מגילת תענית" שביטלו לאחר החורבן, ויכול היה להוציא כליל את שמה ואת זכרה מן המשנה. ואם השאיר אותה במשנה ואף קבע הלכות למעשים הקשורים בה (כדוגמת הנאמר לעיל וכן בבבא קמא פ"ו מ"ו), מה טעם להשמיט הלכותיה המפורטות ולהשאירן כתורה שבעל פה?

סוף דבר: לא ברור כלל מה אמר מרן החת"ם סופר ז"ל בנושא זה, אולם דבר אחד ברור, כי מה שנאמר בשמו - זאת הוא ודאי לא אמר!

3. רבי קדוש ובעל מידות היה

ועתה לרוח החולין אשר רוצה לתלות ברבינו הקדוש, רוח קנאות של צרות עין כלפי משפחת החשמונאים, אשר בא זכרם בסדר התפילה, ו"לפני שמש ינון שמם" (עפ"י תהילים עב. ז). הרי מבחינת אמונתנו, אמונת החכמים, בגדול חכמי הדורות אשר כל בית ישראל נשען עליו - חס לנו להעלות על הדעת שרבינו הקדוש יתחשב עם הרגשות פרטיות אישיות מסוג זה בבואו לסדר את המשנה! הלא "רבינו הקדוש ע"ה... היחיד בדורו ואחד בזמנו... והיה בחכמה ובמעלה בתכליתם... והיה בתכלית החסידות והענוה" (רמב"ם בהקדמה לפירושו המשניות). וכיוצא בזה כל חכמי ישראל שעזרו לו "חכמים וקדושים אין חקר למספרם (אשר) היו עמו" (ספר יוחסין) - הייתכן שהשלימו וסמכו ידם על מעשה התעלמות מסוג זה?

ה. תשובות אחרות לשאלת היעדרה של חנוכה מהמשנה

אכן, השאלה מדוע לא נשנו פרטי הלכות חנוכה במשנה, נדונה כבר גם בבית מדרשם של חכמי התורה, וגם בחדרי עיון של חוקרי היסטוריה, לא כאן המקום לדון בפרטי דבריהם של החוקרים שהעלו השערות שונות, אולם נביא כאן שלוש תשובות מתקבלות על הדעת של חכמי התורה שהם גם "יודעי בינה לעתים" (דברי הימים א' יב, ל), והבוחר יבחר.

1. השמטת נס חנוכה - אילוף מדיני

תשובה המתבססת על רקע היסטורי נותנים לנו שני חכמי תורה, שהיו גם בעלי ידע היסטורי רחב. לדעתם סיבת הדבר היא: המצב המדיני של היחסים עם השלטון הרומאי בתקופת סידור המשנה.

הרב ר' יהושע יוסף פרייל ז"ל כותב: "בטעם הדבר על אשר לא מצינו זכר במשנה לענין (נס) חנוכה, כי הנה אדריינוס קיסר, אחר הכניעו את המורדים בביתר, שפך כאש חמתו על כל ישראל, וישבית חגם חדשם ושבתם... אולם בימי המלך הבא אחריו אנטוניוס פיוס, ידיו של רבי, רווח לישראל כמעט, אך כנראה לא השיב את גזירת (המלך) ההולך לפניו בדבר חנוכה, כי באמת יקשה גם על מלך חסיד כמוהו, להניח חג לאומי כזה, לעם אשר זה מעט הערה למות נפשו, ואך בעמל רב נגדעה קרנו זה שנות מספר. ועל כן לא יכול היה רבינו הקדוש נשיא ישראל, לדבר מזה בפומבי" ("אגלי טל" - ווארשה תרנ"ט - מאמר ראשון, פרק ג).

ואכן כיוצא בזה מצינו, שרק באיגרת רב שריא גאון נאמר בפירוש, שהיתה השמדה של תלמידי רבי עקיבא, ואילו בדברי חז"ל הועלם הדבר, ונזכר בצורה סתמית שמתו (יבמות סב, ב), ואין ספק שלא רצו לגלות את הסיבה האמיתית מטעמים מדיניים.

והרב ר' ראובן מרגליות ז"ל מרחיב את היריעה וכותב: "אחרי אשר חשב רבי כי ספרו - ספר שיתא סדר משנה - יבוקר על ידי אנשי מדע העומדים מחוץ ליהדות, והם יחרצו עליו משפטם לפני כס הממשלה המרכזית ברומא, נבין למה השמיט ממשנתו הרבה דברים חשובים, שהם עיקרים בתורת ישראל. הוא, נצר משרשי בית דוד, לא הזכיר (בסנהדרין פרק י', משנה א') תקות ישראל ותוחלתן - הגאולה העתידה על ידי משיח בן דוד... וכן לא שנה ענין חנוכה והלכותיה במשנה (כי אם בדרך אגב, כמו בביכורים פרק א' משנה ו' - אבל לא ייחד להלכותיה פרק בפני עצמו), בעוד אשר להלכות פורים קבע מסכת מיוחדת. הואיל וכל אלו היו למורת רוח לרומאים, שחשבו אותם כעניינים פוליטיים - חגיגת הנצחון הלאומי (בעבר) ותקוות חירותו (בעתיד)" ("ייסוד המשנה ועריכתה" - לבוב תרצ"ג - עמ' כ"ב). ובהערה הוא מוסיף: "ראה שבת כא, ב, ובשעת הסכנה מניחה (לנר חנוכה) על שולחנו וְדָלוּ... ויפה כתבו בתוספות שם מ"ה, א, כי שעת סכנה זו היתה הגזירה שלא להדליק נר חנוכה, שזוהו למען לא יחוגו את נצחון ההתקוממות, (וראה ירושלמי סוכה פרק ה' סוף הלכה א', ומדרש איכה רבתי פרשה א, מ"ה), ונראה שמטעם זה נשארה "מגילת בית חשמונאי" כמגילת סתרים "ולא עלתה לדורות".

וראו להוסיף לדבריהם, שבעיה כזאת עמדה גם בקשר לעצם קביעת ימי הפורים, שהתחבטו בזה חכמי הדור. ועל משאלתה של אסתר המלכה "קבעוני לדורות", שלחו לה חכמים ואמרו: "קנאה את מעוררת עלינו בין האומות", פירש"י: "שיאמרו האומות שאנו שמחים להזכיר מפלתן" (מגילה ז, א). ונראה שתשובת אסתר "כבר כתובה אני על דברי הימים למלכי מדי ופרס", היא גם

שחיזקה את רבינו הקדוש ובית דינו שלא חששו וסידרו את מסכת מגילה במשנה. וראה ירושלמי מגילה פרק ב', סוף הלכה ד': "וזכרם לא יסוף מזרעם (אסתר ט, כח) - מכאן שקבעו לה חכמים מסכת", משמע שעניין קביעת מסכת מיוחדת שימש נושא לענין ולדיון.

2. דיני חנוכה כבר ערוכים במגילת תענית

לעומת הסבר זה, המנמק את הדבר בנימוק שהזמן גרמו, נראה לנו כמשכנע יותר ההסבר שניתן על ידי שלושה חכמי תורה מבית המדרש הישן. לדעתם היו כבר הלכות חנוכה מגובשות וסדורות וערוכות, עוד לפני שהתחיל רבינו הקדוש בסידור המשנה, ואף היו צמודות למגילה שהותרה כתיבתה עוד לפני כתיבת המשנה.

וכך כותב הרב ר' דב נחמן הורוביץ ז"ל מוויטבסק: "לכאורה פליאה עצומה מדוע לא נזכר במשנה אף דין אחד מנרות חנוכה? על פורים יש מסכת שלמה ועל חנוכה אף משנה אחת אין?... אמנם באמת אין התחלה לפלא, כי **במגילת-תענית** פרק ט' כתובים כל דיני חנוכה, וכל הברייתות (המובאות) במסכת שבת העוסקות בהלכות חנוכה כתובות במגילת תענית שם. ולכן לא הוצרך רבי לשנותן במשנתו, שכן מגילת תענית חשובה כמעט כמקרא וכוחה גדול מן המשנה, והותרה להיכתב אף קודם שהותרה כתיבת תורה-שבעל-פה, כמו שמפורש ברש"י שבת דף י"ג, ב (ד"ה מגילת), ובעירובין ס"ב, ב (ד"ה כגון), ובתענית ט"ו, ב (ד"ה שא"ו), ולא מצינו במשנה שנשנה שום דבר הכתוב במגילת תענית... והוא הדין והוא הטעם לדיני נר חנוכה... ורק אחר שבטלה מגילת תענית ולא קבעו לימודם בה, העתיקו ממנה בגמרא את הדינים הנוגעים לנר חנוכה, כיוון שחנוכה לא בטלה" (הפלא" שנה א', תרס"א - עמ' 184).

והרב ר' אברהם אליהו ז"ל, בספרו - פירושו "האשל" ל"מגילת תענית" (ירושלים, תרס"ט), אף הוא כותב (בדף נ"ח): "בישדי חמד" (אסיפת דינים מערכת חנוכה אות ז) הביא בשם יד נאמן' (את השאלה) מדוע לא סידר רבינו הקדוש את הלכות חנוכה במשנתו? ומצוה ליתן בזה טעם. ואנכי יצאתי לחפש במשנה (הלכות חנוכה) ומצאתים מפוזרים אחת הנה ואחת הנה, ואחשבן כסדרן: בפ"א דבכורים (מ"ו) ובפ"א דראש השנה (מ"ג), בפ"ד דמגילה (מ"ד ומ"ו) בפ"ב דתענית (מ"ו) ושם בפ"ד (לפנינו ליתא), בסוף מועד קטן (פ"ג מ"ט) ובפ"ו דבבא קמא (מ"ו), אבל עיקרי הלכותיה שנשנו פה (ב"מגילת תענית") ומובאים הם בגמרא (במסכת שבת), לא סדרם רבינו הקדוש במשנתו, גם לא נזכרו בתוספתא של ר' חייא ור' אושעיא ... ודבר חידוש ראיתי לכן הגר"א ר' אברהם ז"ל, בהקדמתו למדרש אגדת בראשית, כי שמע מאביו הגר"א ז"ל, כי לתשלום שבע מסכתות קטנות הן מסי' מזוזה ומסי' תפילין ומסי' חנוכה, רצונו היה לומר על "מגילת תענית"... וכן משמע מדברי התוספות דמגילה ז', א', ד"ה נאמרה, דהא איכא חנוכה שניתנה ליכתב מדרבנן **במגילת תענית**... **וכל מגילת תענית מתיחסת לחנוכה**, והיא היתה גלויה ומפורסמת לכל... וקדמה הרבה לסדר המשנה, ואין צורך לסדרה שוב במקום אחר בשיתא סדרי, שהרי היא שנויה כלשון המשנה על צחות לשון הקודש" (וכ"כ הרב יהודה

הלוי ליפשיץ ז"ל, בספרו "דרך אמונה" פרק א', עמ' 24, שענין חנוכה היה כתוב במגילת תענית, שהיתה כתובה ומונחת מזמן קדום².

בביאור מקורה וזמנה של הפרשנות העברית למגילת תענית

אכן, ראוי להעיר כי מדבריהם של חכמי תורה אלה משמע שהם סוברים לתומם, כי לא רק המקור הארמי של "מגילת תענית" הוא קדום, אלא גם הפרשנות העברית שנלוותה לו אף היא קדומה, ואף עליה חל הביטוי "כל הכתוב במגילת תענית". ואילו האמת היא, כפי שכתב מהר"ץ חיות ז"ל בספרו "תורת נביאים", וכך מוסכם אצל החוקרים, שזוהי תוספת מאוחרת יותר, שלא נכתבה כלל בשעתה והיתה שנויה בעל-פה.

ברם, אין זה סותר כלל את הסברתם ביחס להעדר פרטי חנוכה מהמשנה, שפרשנות זו שמגילת תענית היא שמילאה את מקומן של הלכות חנוכה בסדר מועד, לא מיבעיא לגירסא ב"אגרת רב שריא גאון", אשר קובעת שהמשנה רק נסדרה על ידי רבינו הקדוש, ועדיין לא נכתבה בימיו - וכמו שמדייקים מלשון רש"י בבבא מציעא ל"ג, ב (ד"ה בימי), ועוד כמה מקומות - הרי כאן היו המשניות של חנוכה מרוכזות, ערוכות וסדורות, וממילא לא היה צורך בשום מעשה נוסף על מנת שתהינה שמורות לדורות. אלא גם לפי הגירסא האחרת שם, שרבי לא רק סידר אלא גם כתב את המשנה (וזו דעת רב סעדיה גאון, והרמב"ם בהקדמתו ל"יד החזקה", וראה "מבוא למשנה" לפרופ' חנוך אלבעק ז"ל - ירושלים תשי"ט - עמ' 111-115) - הרי כשם שהשאר רבי הרבה ברייתות חשובות, אשר למד ולימד אותן ולא הכניסן בסדרי המשנה (ורק רבי חייא תלמידו סדרן - "רבי לא שנאה ר' חייא מניין לוי" - עירובין צב, א) - הוא הדין ששייר גם את אלו - "תנא ושייר" (סוכה כד, א) - הואיל והיו אלו צמודות לדברים שבכתב - לטקסט הארמי של "מגילת תענית" - ונלמדו בבית המדרש יחד עם המגילה. והיה זה נימוק מספיק שלא לכלול אותן במשנה, ולא עוד אלא שמאותו נימוק עצמו, גם ר' חייא ור' אושעיא לא מצאו צורך להכניסן לברייתא, שהרי הן שרירות וקיימות ונלמדות.³

2 ונראה להוסיף לדבריהם, כי לפי מה שכתוב בספר "הלכות גדולות" (דפוס וויען): "זקני בית שמאי ובית הלל, הם כתבו מגילת-בית חשמונאי... והם כתבו מגילת-תענית", הרי ברור שעצם היתר כתיבתן של שתי המגילות הללו הציג את ענין חנוכה בדרך הנכבדה ביותר.

וראה הקדמתו המפורטת של הרש"א ורטהיימר ז"ל למגילת אנטיוכוס בלשון ארמי - "בתי מדרשות" מהדורת מוסד הרב קוק, ירושלים תש"י, עמ' שי"א-שי"ג - שמדברי רב סעדיה גאון למדנו "שהמגילה הזאת - מגילת בית חשמונאי - היתה מצויה בקרב העם והיתה מקובלת ביניהם, ואף היתה מופסקת בפרשיות ובפסוקים ומוטעמת בטעמים... ונראה גם נתפשט המנהג לקרוא אותה בבית-הכנסת בחנוכה", והביא שם דברי ר' ישעיה הזקן מסראני בתוספות רי"ד לסוכה מ"ב, שכתב "וכן נמי מקום שנהגין לקרות מגילת-אנטיוכוס לחנוכה, אין ראוי לברך עליה, מפני שאין שורש חובה כלל", נכלומר שאין שורש לחיוב קריאתה בתלמוד ובפוסקים].

3 דורשי-רשומות העלו דעיון נוסף: "דחנוכה הוא התחלת הנסים" שלא ניתנו ליכתב" (עיין יומא כ"ט, א'), כי היא התחלת מצוה זרבנו, שהיא רק משרוש תורה שבעל פה, כמו שאמרו בגמרא (שבת כ"ג, א) "והיכן צונז" ומשיב רב אריא מ"לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך" (דברים יז, יא) " (אדמו"ר הגאון ר' צדוק הכהן ז"ל מלובלין "פרי צדיק" בראשית עמ' 150 וע"י שם עמ' 141). וכך כתב גם ב"שפת אמת" לחנוכה (תרמ"ה ד"ה איתא): קבעום בהלל והודאה הוא בחי' תושבע"פ... לכן נס חנוכה אינו בכתב [כמו מגילת-אסתר], וגם במשנה אינו מיוסד... רק שמו אותו בפיהן של ישראל". ובעקבותם כתב הגר"י הוטנר ז"ל במאמרו "זאת חנוכה": "כך נאה וכך יאה, כי מאורע מועד חנוכה יהיה מופקע מתורת כתב... ופוק חזי שגם במשנה לא נשנו דיני נר חנוכה... מפני שאורו של נר חנוכה הוא האור שנתגלה על ידי מסירת נפש על אודות מניעת כתיבתם של דברים שבעל-פה" ("פחד יצחק" לחנוכה - ניו-יורק תשכ"ד - עמ' י"א).

3. דיני חנוכה היו ידועים וברורים לכל

כתוספת לשני הטעמים האמורים, ישנו גם טעם שלישי, והוא משותף להרב ר' אברהם אליהו ז"ל בספר "האשל" (שם) ולפרופ' גדליה אלון ז"ל:

הרב ר' א"א ז"ל מוסיף וכותב, כי ענין הלכות חנוכה דומה להלכות ציצית, תפילין ומזוזה, שלא נתייחדה להן מסכת וגם לא נתפרשו במשנה, והוא מביא את דברי הרמב"ם בפירוש המשניות למסכת מנחות פרק ד' משנה ב', וזה לשונו (בתרגומו החדש של הר"י קאפו שליט"א): "המשנה לא קבעה למצוות אלו (ציצית, תפילין, מזוזה), דברים מיוחדים הכוללים את כל משפטיהם כדי לפרשם. וטעם הדבר, לדעתי - פרסומן בזמן חיבור המשנה, שהם היו דברים מפורסמים רגילים אצל ההמונים והיחידים, לא נעלם ענינם מאף אחד, ולפיכך לא היה מקום לדעתו (של רבינו הקדוש) לדבר בהם, כשם שלא קבע סדר-תפילה, כלומר נוסחה וסדר מינוי שליח ציבור, מחמת פרסומו של דבר".

פרופ' גדליה אלון ז"ל אינו מזכיר את דברי הרמב"ם, אולם גם הוא כותב בפשטות: "מה שלא הקצה רבי במשנתנו מסכת לחנוכה, אינו יכול לשמש ראיה להשקחת החג או למיעוט דמותו כל עיקר, שאילו היינו באים להסיק בדרך "ראיה מן השתיקה" כלפי המשנה, היינו מגיעים לשלילת מצוות גדולות שמן התורה, כגון תפילין, ציצית ומזוזה, שלא נתיחדו להן מסכות במשנתנו ("מחקרים בתולדות ישראל", כרך א', עמ' 21).

*

וראה זה המציא לי בטובו בוגר-ישיבתנו היקר מר הראל כהן נ"י, מה שמצא חברו, שהחת"ם סופר עצמו מסביר את העובדא שאין מצות הדלקת נר חנוכה מפורשת במשנה, כפי הטעם השלישי. וזה לשונו בחיי חתם סופר גיטין ע"ח, א, ד"ה כנסי שטר חוב זה וכו': "ואף על גב שלא נזכר כן בשום משנה במסכת גיטין, מכל מקום כיון שרגילים היו להם אותם הלשונות, לא חששו להזכירם... ואל תתמה שהרי בשם מקום במשנה לא נזכר שיניח אדם תפילין... ולא תנו חייב אדם להדליק נר חנוכה... אלא רגילים היו בכך, ולא הזכיר".

1. סיכום

שלוש התשובות האמורות מסבירות אפוא את הדבר לאשורו: לא נשנו פרטי הלכות חנוכה במשנה, או משום שמטעמים מדיניים לא היה רצוי להבליט יותר מדי את ענין חנוכה, או משום שהלכות מועטות הן ופרסומן היה מרובה, או - כמסתבר ביותר - מפני שכבר קדמו ונשנו בתוספתא של "מגילת תענית".

לכאורה דבריהם צריכים עיון, ראשית ממה ששנינו ב"הלכות גדולות" - שהובא לעיל - שזקני בי"ש ובי"ה כתבו 'מגילת בית חשמונאי', ואם אמנם 'לא עלתה לדורות', אבל עצם הנסיון מוכיח שלא היה איזה שהוא עיכוב לגבי עצם הכתיבה; ושנית - ממה שמפורש בתוספות מגילה ז, א, ד"ה נאמרה וכו' [שגם אם לא נאמרה חנוכה להכתב כמגילת אסתר, שנכתבה על פי חכמים ונביאים גם יחד], הרי "ניתנה ליכתב מדרבנן במגילת תענית".
ונראה לומר שיש לחלק בין מאורע נס חנוכה לפרטי הלכותיו, שהמאורע עצמו ניתן היה להכתב מדרבנן אם 'במגילת בית חשמונאי' ואם ב'מגילת תענית', ואילו פרטי הלכות - שכאמור מהווים הם "שורש תורה שבעל-פה" - ראו חכמים שימשיכו להשאיר בעל-פה, גם לאחר שהותרה כתיבת המשנה.